

Wybór zawodu a okres adolescencji – proces przejścia z dzieciństwa w dorosłość

Jerzy BIELECKI

Problematyka wyboru ścieżki kariery przez młodzież podejmowana jest w różnorodnych pracach i raportach badawczych przez badaczy reprezentujących takie dziedziny naukowe, jak psychologia, pedagogika, socjologia, ekonomia etc. Prace te jednak głównie koncentrują się na aspektach ilościowych, których celem jest raczej opis i przedstawienie sytuacji młodzieży bardziej w wymiarze statystycznym niż jakościowym. Mniej jest też badań, które tematykę traktowałyby wielowymiarowo i interdyscyplinarnie, na przykład łącząc środowisko dorastania, warunki materialne i bytowe, sytuację rodzinną i szkolną, style wychowania, politykę państwa, dostęp do i korzystanie z kultury, formy spędzania wolnego czasu czy nawet jadłospis. Wyniki takich badań przede wszystkim przybliżyłyby rzeczywisty obraz adolescentów wobec wyborów zawodowych i umożliwiłyby ich rozumienie, byłyby tym samym użyteczne m.in. dla praktyków doradztwa zawodowego pracujących z młodzieżą. Mając powyższe na uwadze, chciałbym w niniejszym artykule przedstawić złożoność problemu wyboru kariery przez adolescentów, uwzględniając zarówno aspekty rozwojowe, jak i psychologiczne czy socjologiczne wpływające na wybór ścieżki kariery. Przyjmę perspektywę zarówno teoretyka doradztwa zawodowego, jak i praktyka. Skoncentruję się na tytułowym okresie adolescencji i okresie wczesnej dorosłości.

Badając ścieżki kariery adolescentów, nie można zapomnieć o wcześniejszych etapach życia, wybór ścieżki kariery może bowiem być powiązany z różnorodnymi aspektami rozwoju i zachodzić

na każdym etapie życia, nawet w najmłodszych latach. Szczególnie okres wczesnego dzieciństwa ma znaczenie dla dalszych etapów życia człowieka. Jak pisze T. Szlendak w kontekście problemu zaniedbanego dzieciństwa, „zaniedbana piaskownica” – którą należy rozumieć jako wczesne, rodzinne i przedszkolne środowisko wychowawcze – będzie w przyszłości rodzić liczne problemy wyrażające się między innymi w konfliktach społecznych, ubóstwie, nałogach, braku kompetencji niezbędnych do życia, tworzenia rodziny i funkcjonowania na rynku pracy. Socjalizacja rodzinna i wspólnotowa na etapie wczesnego dzieciństwa stanowi istotny czynnik marginalizacji i blokowania szans na dalszych etapach kariery szkolnej, społecznej i zawodowej¹. Socjalizacja, rodzina, grupa rówieśnicza, środowisko i warunki życia mają istotny wpływ na osiągnięcia edukacyjne dzieci, na przygotowanie ich do pełnienia ról zawodowych, na ich wybory zawodowe, a w konsekwencji na proces reprodukcji społecznej. P. Bourdieu, mówiąc o reprodukcji społecznej, postuluje się pojęciami „kapitału” społecznego, ekonomicznego, kulturowego i symbolicznego. W moich rozważaniach szczególnie istotny będzie kapitał społeczny, który Bourdieu określa jako pozycje i relacje w grupach i sieciach społecznych. Wszystkie rodzaje kapitału mogą wymieniać się między sobą, a na podstawie zasad ich wymiany można charakteryzować dane społeczeństwo. Postępując się kategoriami kapitału, można opisać

¹ Szlendak T. *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania matek dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, s. 10-16, <http://www.isp.org.pl/files/12257064520728614001138887008.pdf> (dostęp 2.02.2017).

zależności w społeczeństwie, a zwłaszcza nierówności społeczne. Ponadto kapitał społeczno-kulturowy jest dziedziczony właśnie w procesie reprodukcji społecznej i wraz z warunkami życia, etosem, płcią i miejscem zamieszkania określa możliwą do osiągnięcia pozycję klasową². Reprodukacja to proces ciągłego odtwarzania struktury klasowej społeczeństwa³, który odbywa się przy użyciu tzw. przemocy symbolicznej. Koncepcja ta, która tłumaczy funkcjonowanie społeczeństwa klasowego, wskazuje na relację i zależności pomiędzy zachowaniami, poglądami wyrażanymi przez pewną grupę społecznie dominującą (elity społeczne), działaniami pedagogicznymi i systemem edukacji a stratyfikacją społeczną. Działania pedagogiczne i wychowawcze są w tej teorii przemocą symboliczną narzucającą dominującą kulturę klas wyższych klasom nieuprzywilejowanym. Transmisja kultury jest powiązana w ścisły sposób z reprodukcją społeczną, tym bardziej skuteczną, im bardziej ukryta jest arbitralność przyjętych w kulturze szkoły wzorów zachowań. Praca pedagogiczna nauczyciela polega na wyselekcjonowaniu jednostek, które posiadają „właściwy” habitus oraz na wypracowaniu przekonania w wykluczonych uczniach, że nie są „odpowiednimi”, „uzdolnionymi” jednostkami, co prowadzi w rezultacie do rezygnacji z dalszego kształcenia i wyboru szkół zawodowych, które powszechnie, zupełnie bezpodstawnie, wciąż są traktowane jako szkoły gorszej jakości. Nauczanie jest systemem komunikacyjnym, a habitus językowy pozostaje podstawowym wskaźnikiem przynależności klasowej. Uczeń oceniany jest przede wszystkim za to, jak postępuje się symbolami. Komunikacja pedagogiczna jest efektywna jedynie wtedy, gdy uczeń jest w stanie odczytać zakodowane w języku informacje przekazywane przez nauczyciela, a ci, którzy nie posiadają uprawomocnionej kompetencji, są de facto wykluczeni z tych dziedzin społecznych, w których wymaga się tej kompetencji, albo skazani są na milczenie⁴.

adolescencja, z łac. *adolescere* – wzrastanie ku dojrzałości

Adolescencja, z łac. *adolescere* – wzrastanie ku dojrzałości, jest okresem w życiu człowieka, w którym zachodzą zmiany prowadzące go z dzieciństwa ku dorosłości. Przyjmuje się, że okres ten obejmuje lata od 10 do 20 roku życia. Okres ten został wyróżniony dość późno, bo dopiero na przelomie XIX i XX wieku. Podstawą wyróżnienia okresu dojrzewania był postępujący proces industrializacji, profesjonalizacja pracy, zwiększone zapotrzebowanie na wiedzę i kwalifikacje. Dodatkowo stosunki pracy i zachodzące zmiany społeczne stały się bardziej złożone, zwiększyła się też ruchliwość społeczna. W konsekwencji konieczna stała się bardziej złożona edukacja, która pozwalała nabyć wiedzę i umiejętności niezbędne do wejścia w dorosłość i na rynek pracy. Tym samym

wydłużył się okres edukacji i zaczęto dostrzegać charakterystyczne dla tej grupy wiekowej potrzeby edukacyjne i rozwojowe⁵. Okres adolescencji to czas intensywnych przemian organizmu i psychiki.

Doradca zawodowy pracujący z adolescentem powinien uwzględnić obie te sfery. Istotna jest wiedza o ograniczeniach zdrowotnych ucznia względem podejmowanych lub planowanych aktywności w sferze pracy. Fizjologiczne aspekty okresu dojrzewania wpływają na samoocenę oraz zachowania i stan emocjonalny. Szczególnie zauważalna jest chwiejność emocji i głębokie wchodzenie w skrajne stany. Według Eriksona okres adolescencji należy do najtrudniejszych etapów w życiu człowieka. Kryzys, do jakiego wówczas zazwyczaj dochodzi, swą głębią i zasięgiem przewyższa bowiem wszystkie inne związane z rozwojem w ciągu życia, zaś wyzwania egzystencjalne, z jakimi musi się zmierzyć młody człowiek, często okazują się być ponad jego siły. Niemal cały okres dorastania jest czasem kryzysu tożsamości i jako taki jest jednocześnie czasem dramatycznych nieraz prób zbudowania własnej tożsamości na nowo. Kryzys ten jest czasem narodzin wielkiego pragnienia, aby być kimś, ale także czasem,

² Kłoskowska A. *Teoria Socjologiczna Pierre'a Bourdieu* [w:] Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reprodukcja*, PWN, Warszawa 2006, s. 24.

³ Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, PWN, Warszawa 2006.

⁴ Bielecka-Prus J. *Kulturowa reprodukcja nierówności społecznych w instytucjach edukacyjnych* [w:] Roczniki WSPA, Lublin 2008,

http://www.academia.edu/3377612/Kulturowa_reprodukcja_nier%C3%B3wno%C5%9Bci_spo%C5%82ecznych_w_instytucjach_educacyjnych (dostęp 2.02.2017).

⁵ Harwas-Napierata B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000, s. 163-197.

w którym pomimo odkrycia wielkiego bogactwa perspektyw młody człowiek nie jest jeszcze gotowy do „wyboru siebie”. Dobrze rozwiązany kryzys tożsamości warunkuje ukształtowanie „Ja”, z silnym poczuciem własnej wartości i godności osobistej, znajomości swoich silnych i słabych stron oraz swoich możliwości. Natomiast osoba, której nie udało się skonstruować względnie trwałego obrazu samego siebie, nie wie, kim jest, i to może wpłynąć niekorzystnie nawet na całokształt jej późniejszego życia⁶. Doradca zawodowy musi więc wykazać się umiejętnością obserwacji tych stanów, przemian i towarzyszenia w nich uczniowi. Popularnie popełnianym błędem jest oczekiwanie od ucznia jednego stałego stanu emocjonalnego, a wszelka zmienność i odchylenie od normy ustalonej przez doradcę jest traktowana jako wyraz buntu, brak taktu lub nawet podejrzenie o zażywanie substancji psychoaktywnych. Nieokreśloność tożsamości adolescenta i interakcji z dorosłymi: już nie jest dzieckiem, ale jeszcze nie jest dorosłym, jest tłem do konfliktów między nim a dorosłymi. Zatem oczekiwanie od adolescenta zachowań przypisywanych dorosłym przy jednoczesnym traktowaniu go jak dziecko prowadzić będzie do dysonansu poznawczego i konfliktów. W efekcie doradca zawodowy nie będzie w stanie zbudować pozytywnej relacji klient – doradca.

Wczesna dorosłość to okres od 20 do około 35 roku życia, jednak w tym artykule ograniczę się maksymalnie do 27 roku życia. Współcześnie coraz trudniej jest wyznaczyć wyraźną granicę pomiędzy okresem adolescencji a dorosłością. W kulturach i społeczeństwach pierwotnych przejście to wyznaczał obrzęd inicjacji, po którym dziecko zaczynało żyć w świecie dorosłych. W społeczeństwach nowożytnych cezurę tę zaczął wyznaczać wiek uznawany oficjalnie za „dorosłość”, kiedy nabywa się pełną zdolność do czynności prawnych, jest on jednak różny w różnych krajach. W przeciwieństwie do okresu dzieciństwa i adolescencji, w okresie dorosłości trudno jest zaobserwować uniwersalne zmiany organizmu, które wpływałyby na sposób/organizację zachowania człowieka. Można jednak przyjąć, że w naszym społeczeństwie za dorosłą osobę uznaje się jednostkę, która osiągnęła pełnię

sił fizycznych i poziom sprawności intelektualnej umożliwiające jej osiągnięcie niezależności ekonomicznej, samodzielne podejmowanie i realizowanie obowiązków związanych z nowymi rolami społecznymi, np. rodzica, pracownika, małżonka, partnera. Według Allporta w okresie dorosłości istotne jest poczucie emocjonalnego bezpieczeństwa i samoakceptacja. Dotyczy to dojrzałości emocjonalnej, która wiąże się z realistycznym poziomem samoakceptacji obejmującym zarówno umiejętności godzenia się z własnymi słabościami, jak i tolerancją na różnego typu frustracje. Ponadto, człowiek dojrzały stara się obiektywizować swoje spojrzenie na świat. Porównuje je z percepcją innych ludzi, potrafi rozróżnić to, co widzi i rozumie, od tego, czego chce, potrzebuje lub czego się obawia. Człowiek dorosły przejawia również potrzebę posiadania kompetencji. Polega to na nabywaniu nowych lub/i doskonaleniu już posiadanych umiejętności. Potrafi też obiektywizować samego siebie. Cecha ta obejmuje wgląd w siebie, rozumienie siebie i zachowanie dystansu w stosunku do siebie. Umie też dostrzec niekonsekwencje własnego postępowania, jak również zachować pozytywny stosunek do siebie. Osoba dorosła posiada również umiejętność budowania odległych planów, uwzględniających świat celów, wartości, własnej motywacji i poszukiwania sensu własnego istnienia⁷. Z punktu widzenia praktyki doradztwa zawodowego w tym okresie rozwojowym istotne są kwestie związane z podtrzymywaniem i dopełnieniem tożsamości, rozwój autonomii w podejmowaniu decyzji i braniu za nie odpowiedzialności. Szczególnie ważny jest system aksjonormatywny, który ukształtował się w okresie adolescencji. Te czynniki w istotny sposób wpływają na podejmowane decyzje zawodowe i późniejsze realizowanie zadań zawodowych. Osoby mające ukształtowaną tożsamość będą wymagać innego rodzaju wsparcia niż osoby, których tożsamość jest rozmyta lub mające trudność z podejmowaniem decyzji. Osoby z ukształtowaną tożsamością będą raczej poszukiwać pracy dopasowanej do tożsamości lub będą miały zinternalizowaną zgodę na czasowe wykonywanie innej pracy. Natomiast osoby bez ukształtowanej tożsamości będą miały trudność w określeniu, jaki rodzaj i charakter pracy je interesuje, nie będą też potrafiły podjąć decyzji. Płynność i niedookreśloność tego okresu powodują,

⁶ Za: Jankowska M. *Dorastanie – procesem przejścia z dzieciństwa ku dorosłości*, APS, Warszawa, <http://www.fidesetratio.org.pl/files/pliki/pdf/jankowska2.pdf> (dostęp 2.02.2017).

⁷ Ibidem.

że szczególnie istotna jest trafna diagnoza potrzeb klienta i określenie, czy wystarczająca dla niego będzie porada zawodowa, czy bardziej potrzebna jest pomoc psychologiczna⁸.

Mając na uwadze potrzeby rozwojowe okresu adolescencji i wczesnej dorosłości, można postawić pytanie, czy osoby w tym wieku, a szczególnie w wieku adolescencji, potrafią trafnie i adekwatnie rozpoznać swój kapitał społeczno-kulturowy, swoje kompetencje, zainteresowania i predyspozycje. Czy osoby te są w stanie oszacować perspektywy rynku pracy po zakończeniu edukacji w szkole, którą wybrały? Praktyka pokazuje, że zarówno młodzież, jak i osoby dorosłe, nie tylko w okresie wczesnej dorosłości, mają trudności z podjęciem decyzji dotyczącej wyboru ścieżki kształcenia, uzupełnienia kwalifikacji, obrania strategii poszukiwania pracy. Problemy te nie są tylko problemami współczesności, istnieją one właściwie, od kiedy został wyróżniony podział pracy i istnieć będą, póki podział ten będzie funkcjonował. W zależności od epoki różny jest jednak zakres tych problemów, strategie radzenia sobie z nimi i dostępność do form wsparcia. Brak wsparcia, nietrafność wyborów, trudności z podjęciem decyzji mogą prowadzić do głębokich problemów egzystencjalnych, a w efekcie do przyjmowania postawy wyuczonej bezradności, depresji, lęku, wycofania, stresu, agresji, utrwalonego bezrobocia, natógów jako form radzenia sobie ze stresem. Przytoczone przykłady nie wyczerpują pełnego katalogu możliwych zachowań, które mogą obejmować zachowania od wycofania do agresji. Wśród nich należy wyróżnić zjawisko NEET (akronim angielskich słów *neither in employment nor in education and training*⁹). Termin ten odnosi się do adolescentów i osób w wieku wczesnej dorosłości. Określa się nim osoby, które z różnych przyczyn zakończyły swoją edukację i nie są aktywne na rynku pracy. Ze względu na złożoność tego zjawiska wśród NEET wyróżnia się pięć kategorii:

- konwencjonalnie bezrobotni, stanowią największą grupę, wśród których

wyodrębnić można osoby długo- i krótko-terminowo bezrobotne,

- młodzi ludzie z ciężącymi na nich obowiązkami wynikającymi z posiadania rodziny, opieki nad członkiem rodziny, młodzież chora i niepełnosprawna,
- zarówno młodzież nieposzukująca pracy ani możliwości kształcenia, u której nie występują ograniczenia wynikające ze zobowiązań czy niezdolności do pracy, jak również ta, która prowadzi ryzykowny czy aspołeczny styl życia,
- młodzi, którzy aktywnie poszukują pracy lub możliwości kształcenia się, ale jednocześnie czekają na szansę, które uważają za korzystne ze względu na swoje umiejętności i status,
- młodzi ludzie poświęcający czas na podróżowanie bądź intensywnie zaangażowani w działalność związaną ze sztuką, muzyką czy samokształceniem¹⁰.

Determinanty przynależności do grupy NEET mają najczęściej charakter instytucjonalno-społeczny. Wśród tych czynników wymienia się najczęściej długotrwałe bezrobocie w regionie i w rodzinie, segmentację rynku pracy, nieelastyczność rynku pracy oraz niedostosowanie do potrzeb rynku pracy jakości programów kształcenia, która skutkuje niedopasowaniem kompetencyjnym młodych do oczekiwań pracodawców. Jeśli więc przywołamy wcześniej opisane zjawisko reprodukcji społecznej i cechy charakterystyczne okresu adolescencji i wczesnej dorosłości, to możemy przedstawić czynniki stwarzające ryzyko przynależności do grupy NEET według trzech poziomów:

- poziom mikro – cechy osobowości, habitus i kapitał kulturowy,
- poziom mezo – niedoskonałość instytucji edukacyjnych – nieadekwatne programy nauczania i przemoc symboliczna,

⁸ Harwas-Napierata B., Trempta J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2002, s. 202-229.

⁹ Saczyńska-Sokół S., Łojko M. *Sytuacja młodzieży NEET na rynku pracy* [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” nr 108/2016, http://www.tstefaniuk.uph.edu.pl/zeszyty/archiwalne/108-2016_8.pdf (dostęp 2.02.2017).

¹⁰ Ibidem.

które przyczyniają się do wystąpienia bierności zawodowej, brak doradztwa edukacyjno-zawodowego,

- poziom makro – czynniki społeczno-ekonomiczne, np. tendencje do późnego usamodzielniania się młodych ludzi, brak wsparcia zatrudniania młodych¹¹.

Podsumowując, należy podkreślić, że koszty społeczne nietrafnych wyborów i braku wsparcia mogą być ogromne, zarówno dla konkretnego człowieka, jak i dla państwa, na przykład koszty poniesione na edukację (szczególnie w sytuacji porzucania szkoły), wypłacane zasiłki i pomoc socjalna, koszty zwolnień i nieobecności w pracy, koszty ponoszone na reedukację i aktywizację zawodową, brak wpływu do budżetu państwa z niezapłaconych podatków przez osoby długotrwale bezrobotne. Wśród kosztów społecznych można wymienić powszechność nerwic, obniżenia nastroju, depresji, nadużywanie substancji psychoaktywnych, wystąpienie zjawiska próżni socjologicznej. Planując więc badania nad omówionymi zagadnieniami lub planując działania doradcze, warto wziąć pod uwagę zdanie A. Giddensa na temat nowoczesności, w którą wpisana jest relacja z tradycją i refleksyjnością jako dystynktywną cechą wszystkich działań ludzkich. To właśnie refleksyjność zajmuje miejsce u samych podstaw reprodukcji systemu. Refleksyjność nowoczesnego życia społecznego polega na tym, że praktyki społeczne podlegają bezustannym przeglądom i reformom w świetle napływającej informacji o tych właśnie praktykach, co zmienia ich charakter w sposób konstytutywny. Charakterystyczną cechą nowoczesności jest nie tylko fascynacja nowością dla samej nowości, ile założenie pełnej refleksyjności, która obejmuje także refleksję nad naturą samej refleksji¹².

Bibliografia

1. Bielecka-Prus J. *Kulturowa reprodukcja nierówności społecznych w instytucjach edukacyjnych* [w:] Roczniki WSPA, Lublin 2008, http://www.academia.edu/3377612/Kulturowa_

reprodukcja_nier%C3%B3wno%C5%9Bci_spo%C5%82ecznych_w_instytucjach_educacyjnych (dostęp 2.02.2017).

2. Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reprodukcja. Elementy teorii systemu nauczania*, PWN, Warszawa 2006.
3. Giddens A. *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
4. Harwas-Napierata B., Trempała J. [red.] *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000, s. 163-197, 202-229.
5. Jankowska M. *Dorastanie – procesem przejścia z dzieciństwa ku dorosłości*, APS, Warszawa, <http://www.fidesetratio.org.pl/files/plikipdf/jankowska2.pdf> (dostęp 2.02.2017).
6. Kłoskowska A. *Teoria Socjologiczna Pierre'a Bourdieu* [w:] Bourdieu P., Passeron J.-C. *Reprodukcja*, PWN, Warszawa 2006.
7. Saczyńska-Sokół S., Łojko M. *Sytuacja młodzi NEET na rynku pracy* [w:] „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” nr 108/2016, http://www.tstefaniuk.uph.edu.pl/zeszyty/archiwalne/108-2016_8.pdf (dostęp 2.02.2017).
8. Szlendak T. *Zaniedbana piaskownica. Style wychowania małych dzieci a problem nierówności szans edukacyjnych*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa 2003, <http://www.isp.org.pl/files/12257064520728614001138887008.pdf> (dostęp 2.02.2017).

Jerzy BIELECKI – doktorant w Collegium Civitas, kierownik Wydziału Doradztwa Edukacyjno-Zawodowego w centralnej placówce doskonalenia nauczycieli, absolwent socjologii i podyplomowych studiów z zakresu doradztwa zawodowego, autor publikacji naukowych z zakresu doradztwa edukacyjno-zawodowego

¹¹ Ibidem.

¹² Giddens A. *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008, s. 28.